

Андрій Слесаренко

ГРОМАДЯНСЬКА ІНІЦІАТИВА – РУХ ЗА ГРОМАДЯНСЬКУ СВОБОДУ – В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ 1988-1989 РР.

У статті автор дослідив діяльність Руху за громадянську свободу – впливової громадянської ініціативи в Чехословаччині 1988-1989 рр. Дана ініціатива відіграла важливу роль у суспільно-політичних процесах у Чехословаччині напередодні та під час «оксамитової революції» 1989 р.

Ключові слова: Чехословаччина, «оксамитова революція», громадянська ініціатива.

В статье автор исследовал деятельность Движения за гражданскую свободу – влиятельной гражданской инициативы в Чехословакии 1988-1989 гг. Данная инициатива сыграла важную роль в общественно-политических процессах в Чехословакии накануне и во время «бархатной революции» 1989 г.

Ключевые слова: Чехословакия, «бархатная революция», гражданская инициатива.

The author has explored in his article the activity of the Movement for Civil Freedom –influential civil initiative in the Czechoslovakia in 1988-1989. This initiative has played a very important role in the social and political processes in the Czechoslovakia before and during the Velvet Revolution of 1989.

Key words: Czechoslovakia, Velvet Revolution, civil initiative.

Каталізатором активізації суспільно-політичного життя в Чехословаччині другої половини 1980-х років став розвиток громадянських ініціатив. Ще весною 1987 р. існувало лише дві постійно діючі громадянські ініціативи – Хартія-77 і Комітет захисту незаконно переслідуваних [3, с. 19]. До кінця 1988 р. виникла ціла система незалежних ініціатив, які мали власну інформаційну базу і впроваджували свої ідеї в суспільство за допомогою друкованих (самвидавничих) органів (наприклад, «Лідове новини» («Lidove noviny»), «Братиславські листи» («Bratislavske listy»), а також через закор-

донні радіостанції. Більшість з цих ініціатив вели свій родовід від дисидентського правозахисного об'єднання Хартії-77 як в ідейно-організаційному аспекті, так і персонально [1, с. 219].

Зростала не лише кількість учасників громадянських ініціатив, але й відбувалася політизація їх програм. У ряді програмних заяв даних угруповань чи їх представників відкидався принцип так званої керівної ролі компартії як невідповідний принципу рівноправності громадян і кодексу громадянських і політичних прав. Віддзеркалюючи настрої чехословацької опозиції, підтримуючи гуманістичні і демократичні цінності та традиції, громадянські ініціативи прагнули охопити своїм впливом усі суспільні верстви країни.

Прагнення подолати суспільну ізольованість Хартії-77 та створити на її основі організацію політичного характеру обумовило виникнення відомої громадянської ініціативи – Руху за громадянську свободу (РЗГС). Історію даної ініціативи вивчали провідні чеські дослідники Р. Глушичкова, Б. Цісаржовська, які опублікували документи РЗГС, та М. Отагал [6; 9]. Метою публікації є висвітлення малодосліджених в Україні процесів, що відбувалися в Чехословаччині наприкінці періоду «нормалізації», а саме – діяльність РЗГС.

Головним організатором РЗГС виступив соціолог Р. Баттек, який у період «Празької весни» займав посаду заступника голови Клубу безпартійних активістів – КАН. Протягом періоду «нормалізації» він тричі був ув'язнений, загалом на 9 років. Р. Баттек виступив співавтором дисидентського маніфесту незалежних соціалістів (1978 р.), досліджував взаємовідносини політики та етики. Після внутрішньоорганізованої восьмимісячної дискусії ініціатива прийняла програмний маніфест «Демократія для всіх», оголошений 15 жовтня 1988 р. у Празі, Брно та Братиславі. Документ присвячений святкуванню 70-тої річниці утворення Чехословаччини (28 жовтня 1988 р.) містив такі основні пункти:

- наші традиції – демократія;
- політичний плюралізм;
- нова демократична Конституція;
- відновлення правової держави;
- збереження навколишнього середовища;
- свобода віросповідання;
- незалежні профспілки;
- демілітаризація суспільства;
- Чехословаччина - складова частина Європи [5].

Текст маніфесту поширювався у машинописному варіанті і, головним чином, як ксерокопія у формі брошури формату А-5. У ній було

вказано 126 прізвищ підписантів маніфесту і 12 контактних адрес. У Чехословачині її нелегально видрукував накладом 4 тис. примірників К. Срп, співголова напівлегальної Джазової секції Союзу музикантів ЧСР. В еміграції брошуру «Демократія для всіх. Маніфест Руху за громадянську свободу та інші документи» було надруковано завдяки зусиллям відомого історика В. Пречана (1 листопада 1988 р.) у Чехословацькому документальному центрі незалежної літератури (Шейнфельд, ФРН). З загальної кількості 5 тис. примірників у Чехословаччину нелегально доставили 4 тисячі. В. Пречан та І. Медк (Відень) власними каналами передали текст маніфесту до багатьох емігрантських видань, наприклад, до римської редакції часопису «Лісти» («Listy») і видавництва «Палах-Прес» (Лондон) та західних ЗМІ.

Незмінний лідер чехословацьких опозиціонерів В. Гавел вважав маніфест «Демократія для всіх» найважливішим політичним актом 1988 р. для країни, адже зовнішньо видимі банальні істини, які містилися в ньому, були представлені у цілісному вигляді (публічно і як керівництво до дії). Маніфест одночасно став і заклик до суспільства розширити участь у політичному житті, оскільки існуюча влада – винуватець моральної кризи, недемократичних відносин, обмеження національного і державного суверенітету, економічного і технологічного занепаду – не бажала відмовлятися від тоталітарного способу правління. РЗГС першим з-поміж інших незалежних громадянських ініціатив ЧССР 1970-1980-х рр. висунув вимогу про скасування 4 і 6 статей Конституції про керівну роль КПЧ у державі, суспільстві, провідне місце компартії у системі Національного фронту, верховенство марксизму-ленінізму у вихованні, освіті та культурі. Автори документа заперечували законність догмату про керівну роль комуністичної партії і висунули як базисний політичний принцип демократичного плюралізму [2].

Маніфест РЗГС підписало 949 громадян. Аналіз підписів, здійснений чеською дослідницею Б. Цісаржовською, засвідчив, що до складу РЗГС увійшли здебільшого молоді люди віком від 20 до 40 років, в основному, студенти та робітники [9, с. 66]. Ініціативі вдалося подолати своєрідний «бар'єр» між світом дисидентів та іншими громадянами. Очолив РЗГС Тимчасовий координаційний комітет, представлений делегатами з Праги, Брно і Братислави. Членами Тимчасового координаційного комітету були Р. Баттек, В. Бенда, П. Братінка, Я. Чарногурський, Т. Граділек, Й. Конечни, Л. Ліс, І. Машек, П. Науман, І. Румл, Ф. Ржеганек, Я. Шабата, М. Шімечка, Я. Штерн. У червні 1989 р. виник пражський комітет РЗГС, пізніше

комітети у Західночеській, Східночеській і Східнославацькій областях. У празькому комітеті працювала технічно-організаційна група, яка допомогала створити республіканську організаційну структуру, кооптувала нових членів. До празького комітету входили М. Голата, Й. Козлік, І. Кветонь, Й. Козелка, М. Квашняк, П. Науман, Й. Скаліці, Т. Зеленка, В. Вагнер, Я. Ріхтерова. Координаторами РЗГС у Чеських – Будейовіцях, Пльзені були Я. Шашек, Я. Конечни, Я. Марек, у Брно (Т. Граділек, М.Єлінек, Я. Шабата, Я. Мезнік), у Їглаві – Я. Шебеста.

У Словаччині ініціатива сформувалася 11 листопада 1988 р. До Дня прав людини (10 грудня 1988 р.) було оприлюднено Проголошення Руху за громадянську свободу в Словаччині, підписане Я. Чарногурським, М. Шімечкою, В. Ковачіком, А. Селецкі, М. Шімком. Свій підпис під установчим документом поставили також І. Гоффман, Г. Понічка, М. Куси, Й. Коугтіар.

Члени РЗГС випускали два періодичних видання: інформаційний бюлетень «Зправодай ГОС» («Zpravodaj HOS») (до листопада 1989 р. опубліковано 8 номерів) і журнал «Альтернатива – Ревю про незавісну політику» («Alternativa – revue pro nezavislu politiku») (до листопада 1989 р. вийшло 3 номери). Редакцію «Зправодая ГОС» очолювали Р. Баттек, Л. Ліс, Г. Немцова; відповідальним редактором «Альтернативи» був Й. Кантурек, членами редакційної ради – П. Братінка, Р. Баттек, П. Науман, М. Палоуш (Прага), М. Єлінек (Брно), Я. Шебеста (Їглава), М. Шімечка (Братислава). Журнал «Альтернатива» став провідним теоретичним дисидентським органом. Технічний редактор журналу П. Науман у статті «Програмне проголошення» про зміст маніфесту «Демократія для всіх» і «Альтернативу» написав: «Ця програма і журнал розраховані для простих людей, так як разом мусимо заново вчитись міркувати, мусимо вчитись демократії, відповідальності і моралі, ми всі мусимо стати з обивателів знову громадянами» [6, с. 12].

Практична діяльність ініціативи зосереджувалася на організації та проведенні масових вуличних демонстрацій (День прав людини 10 грудня 1988 р.; Тиждень Яна Палаха – січень 1989 р.; протестні акції у серпні 1989 р.; День чехословацької державності 28 жовтня 1989 р.), оприлюдненні документів РЗГС (від 15 жовтня 1988 р. до листопада 1989 р. ініціатива ухвалила 40 власних документів і 28 – спільних з іншими громадянськими ініціативами), що стосувалися актуальних суспільно-політичних проблем, обговоренні проекту нової Конституції ЧССР, переговорному процесі з іншими громадянськими ініціативами (насамперед, з Демократичною ініціативою, Клубом за соціаліс-

тичну перебудову «Оброда» («Відродження»), Незалежною мирною співдружністю та ін.) з метою консолідації їх діяльності.

Програмний документ РЗГС не був одноставно прийнятий чехословацькими опозиціонерами. Не підтримали маніфест РЗГС члени Демократичної ініціативи, її лідер Е. Мандлер охарактеризував його як «план майбутнього розвитку суспільства без окреслення шляхів і засобів досягнення цілей» [4, с. 249]. Представника радикальної соціалістичної течії П. Ула (стаття «Демократія для деяких») драгувало, «те, що у маніфесті не було жодного слова про соціалізм, те, що він дистанціювався від всього соціалістичного» [6, с. 11]. Критичну позицію до документа зайняла частина політичної еміграції, яка, очевидно, очікувала від опозиції рішучих дій.

Не утворюючи ідеологічно єдиної організації, РЗГС поступово диференціювався. Християнсько-демократичний напрям очолив В. Бенда, громадянсько-демократичний – П. Братінка і Д. Кроупа. Лідером поміркованих соціалістів став Р. Баттек. Й. Козлік, Т. Зеленка і П. Науман намагалися встановити контакти з течією «відродженців» Чехословацької народної партії (ЧНП), пізніше повернулися до ідеї відновлення статусу РЗГС як громадянського надпартійного об'єднання. Поступово усі вищезазначені напрямки РЗГС розвинулися у самостійні політичні партії [6, с. 17]. Політична диференціація РЗГС засвідчила прагнення чехословацьких дисидентів посилювати свій суспільний вплив.

РЗГС брав активну участь у подіях «оксамитової революції» листопада-грудня 1989 р. Вже 18 листопада 1989 р. ініціатива ухвалила документ, що засуджував брутальний розгін підрозділами правопорядку МВС ЧССР студентської маніфестації 17 листопада 1989 р. у Празі на Народній вулиці, підтримував ідею проведення загальнодержавного страйку протесту, ініційованого студентами празьких вузів, акторами і працівниками театрів, та закликав громадян «звернутись до своїх представницьких і профспілкових організацій, щоб вони публічно виступили з оцінкою подій 17 листопада» [8, с. 33-34]. Члени РЗГС стали співзасновниками ідейних та організаційних стрижнів революційних процесів – Громадянського форуму у Чеських землях та Громадськості проти насилля у Словаччині як центрів консолідації усіх опозиційних і реформаторських сил. За активної участі Я. Штерна – члена Тимчасового координаційного комітету РЗГС було затверджено 26 листопада 1989 р. програму Громадянського форуму – «Чого ми хочемо? Програмні принципи Громадянського форуму», що акумулювала в собі вимоги всіх опозиційних угру-

повань, функціонуючих у Чехословаччині, з урахуванням нової ситуації, яка склалася після 17 листопада. В основі програми, сформульованої Й. Вавроушеком, І. Гавелом, Я. Штерном, І. Риндою, П. Поспіхалом, Д. Кроупою, П. Пітгартом, лежали заперечення колишньої моделі розвитку суспільства, керівної ролі КПЧ, поглиблення процесів демократизації, зміна характеру і напрямків зовнішньої політики. Документ наголошував: «Чехословацька республіка повинна стати правовою, демократичною державою у дусі традицій чехословацької державності, а також міжнародних принципів, викладених у Загальній декларації прав людини і в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права» [7, с. 503].

Програма Громадянського форуму – перший розлогий документ опозиції, в преамбулі та семи розділах якої представлені практично усі напрями реформування чехословацького суспільства. Вона істотно розширила коло вимог, являючи собою по суті концепцію майбутніх трансформацій.

У обласних і районних центрах активісти РЗГС виступали співзасновниками місцевих громадянських форумів, організували переговірний процес між силами опозиції – Громадянським форумом та Громадськістю проти насилля, з одного боку, і урядом Чехословаччини і керівництвом КПЧ, з другого. Провідний діяч РЗГС, словак Я. Чарногурський, як представник Громадськості проти насилля увійшов до складу коаліційного уряду національної злагоди ЧССР М. Чалфи, сформованого 10 грудня 1989 р. внаслідок тривалих переговорів і консультацій ряду політичних партій і громадських рухів.

Загалом, створення та практична діяльність РЗГС засвідчили прагнення чехословацьких дисидентів посилити свій суспільно-політичний вплив. Упродовж 1988-1989 рр. РЗГС став одним із найвпливовіших незалежних громадянських ініціатив у Чехословаччині, відіграв важливу роль у демонтажі комуністичного режиму під час «оксамитової революції».

Джерела та література:

1. Мотрук С. Н. Антитоталитарное движение чехословацкой молодежи в конце 80-х годов / С. Н. Мотрук // Тоталитаризм и антитоталитарные движения в Болгарии, СССР и других странах Восточной Европы (20-80 гг. XX ст.): Матер. междунар. науч. конф. / Межресп. науч. асоц. болгаристов; ред. Г. И. Чернявский. В 2 т. – Т.2. – Х., 1995. – С. 217–224.

2. Пречан В. Чехословакия на пути к демократической революции [Електронний ресурс] / В. Пречан // Революции 1989 года в странах

Центральной (Восточной) Европы: взгляд через десятилетие – Режим доступа до журн.: // http://history.machaon.ru/number_07/anonsvak/revolution_print/index.html. – Заголовок з екрану.

3. Революции 1989 года в странах Центрально-Восточной Европы: взгляд через десятилетие // Славяноведение. – 1999. – № 6. – С. 3–31.

4. Čas Demokratické iniciativy 1987-1990. Sbornik dokumentů / Ed. M. Otahal, R. Hlušíčková. – Praha: Nadace Demokratické iniciativy pro kulturu a politiku, 1993. – 293 s.

5. Democracii pro všechny. Manifest Hnutí za občanskou svobodu (1988, 15. října, Praha- Brno-Bratislava) // Hlasy občanske společnosti 1987-1989. Vyběž z textů a dokumentů / K vyd. připravili J. Suk, M. Janišova, V. Prečan. – Praha: Československe dokumentační středisko – Ústav pro soudobé dějiny, 1999. – S. 36–46.

6. Hnutí za občanskou svobodu 1988-1989. Sbornik dokumentů / Ed. R. Hlušíčková, B. Cisařovska / Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Praha: Maxdorf, 1994. – 281 s.

7. Programové zásady Občanského fora «Co chceme» (26. listopadu 1989) // Deset pražských dnů, 17.-27. listopad 1989. Dokumentace / Ed. M. Otáhal, Z. Sládek. - Praha: Academia, 1990. – S. 503–506.

8. Prohlášení Hnutí za občanskou svobodu (18. listopadu 1989) // Deset pražských dnů, 17.-27. listopad 1989. Dokumentace / Ed. M. Otáhal, Z. Sládek. - Praha: Academia, 1990. – S. 33–34.

9. Otáhal M. Opozice, moc, společnost 1969-1989. Příspěvek k dějinám «normalizace» / M. Otáhal / Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. - Praha: Maxdorf, 1994. – 123 s.